

Joanna ANGIEL^a, Adam HIBSZER^b

^aUniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

e-mail: j.angiel@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3980-8552

^bUniwersytet Śląski w Katowicach

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej

i Gospodarki Przestrzennej

e-mail: adam.hibszar@us.edu.pl

(autor korespondencyjny)

ORCID: 0000-0002-1416-7464

Prace i Studia Geograficzne

ISSN: 0208–4589; ISSN (*online*): 2543–7313

2024, t. 69.1 s. 7–21

DOI: 10.48128/pisg/2024-69.1-01

ESEJ JAKO METODA KSZTAŁCENIA STUDENTÓW – PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI GEOGRAFII

Essay as a method of education of students – future geography teachers

Abstract: An essay is one of the written forms of expression commonly used in literature. It can also be a method for correctly and ingenious formulation of written statements by pupils and students in the process of their education at various stages of learning and studying. The aim of the article is to present the features and values of the essay as a method used in the process of educating geography students – developing various language skills, including: freedom of expression of one's own views, subjective assessment of facts and events, and creative involvement – i.e. competences useful to geographers, especially candidates for work in as teachers. The article also includes the results of a survey conducted on the subject of the essay among students of geography teaching specialization or teaching unit / module at five Polish universities, as well as considerations on the advisability of using it as a form of passing a course.

Wpłynęło: 07.10.2023

Zaakceptowano: 04.01.2024

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Angiel J., Hibszar A., 2024, Esej jako metoda kształcenia studentów – przyszłych nauczycieli geografii, *Prace i Studia Geograficzne*, 69.1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 7–21, DOI: 10.48128/pisg/2024-69.1-01.

© Copyright by Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego & Autorzy

Artykuł opublikowany przez SCIENDO

i objęty licencją Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License

Key words: geography essay, essay values, geographical education, geography teaching

1. WPROWADZENIE

Ważnym elementem procesu kształcenia geograficznego, na każdym jego etapie, jest dobór takich form, metod oraz rodzajów zajęć, które pozwolą młodym ludziom rozwijać szeroki zakres kompeten-

cji. Według E. Szkurlat i in. (2018) głównymi zadaniami, jakie stoją obecnie przed nauczycielami są m.in.: a) wybór właściwych metod kształcenia, b) zerwanie z paradygmatem skuteczności transmisji wiedzy oraz pomoc uczniom (oraz studentom – przyp. J.A. i A.H.) w takim uczeniu się, które umożliwi doskonalenie rozumowania tj. racjonalnego wnioskowania, określanie związków i zależności, uogólniania i formułowania twierdzeń o prawidłowościach, a także c) respektowanie podmiotowości ucznia w warunkach personalistycznie zorientowanych relacji między uczniem a nauczycielem oraz ukierunkowania ku wartościom służącym rozwojowi etycznej wrażliwości ucznia. Już ponad 60 lat temu C. Kupisiewicz (1960) zwracał uwagę na konieczność właściwego doboru metod kształcenia, które, zdaniem tego autora, powinny sprzyjać wypracowaniu czynnych uczniowskich postaw wobec poznawanej rzeczywistości, umożliwić im głębokie i wielostronne rozumienie podstawowych praw i zjawisk przyrodniczych, społecznych i kulturowych oraz wywierać korzystny wpływ na rozwój ich zdolności poznawczych, a przede wszystkim samodzielnego myślenia. Jednym ze sposobów i wyróżników kształcenia uczniów i studentów geografii w szerokim kontekście zarówno ujęć humanistycznych w edukacji geograficznej, jak też założeń konstruktywizmu – jest stosowanie metod, które pozwalają w sposób subiektywny wyrażać własne stanowisko np. wobec danych faktów i opinii.

Celem niniejszego artykułu jest analiza i refleksja dotycząca eseju – jako jednej z metod służących uporządkowanemu formułowaniu pisemnych wypowiedzi studentów. Rozważania teoretyczne na temat wartości pisania eseju jako formy ćwiczenia umiejętności, wzbogacone zostały wynikami badań ankietowych przeprowadzonych wśród studentów II roku geografii studiów licencjackich na specjalności nauczycielskiej (inaczej: bloku nauczycielskim, bloku dydaktycznym) w pięciu polskich uczelniach oraz konkluzjami wynikającymi z tych badań.

2. CELE, CECHY I WARTOŚCI ESEJU JAKO METODY KSZTAŁCENIA

Esej to krótka rozprawa naukowa lub literacka ujmująca dany temat w sposób subiektywny, łącząca elementy prozy artystycznej, naukowej i publicystycznej (*Nowa Encyklopedia Powszechna PWN* 1995, s. 266). Esej naukowy zdefiniowany przez Radę Języka Polskiego¹ jest rozprawą o charakterze literackim, publicystycznym lub naukowym. Może on przyjmować także formę krytyczną. Według *Słownika terminów literackich* jest to „szkic, np. naukowy, swobodnie rozwijający interpretację danego zjawiska, podkreślający podmiotowy punkt widzenia” (Głowiński i in. 1998, s. 140–141). W eseju autorzy mogą i powinni przedstawić własne poglądy dotyczące danego zagadnienia, problematyki, w formie przemyśleń, refleksji oraz wniosków. Esej pozwala, a niejednokrotnie i „doprasza się” subiektywnego ujęcia tematu. Jest to szkic potwierdzający duży zasób wiedzy przedmiotowej autora oraz jego umiejętności twórcze (tu: głównie pisarskie), umożliwiający mu jednocześnie dużą swobodę wypowiedzi, w tym np. dygresje, skojarzenia oraz nieszablonowość odnośnie do doboru i przedstawienia treści oraz formy wypowiedzi. Owa forma, z punktu widzenia studentów, którym zalecamy taką pracę, może być atrakcyjna i ponętna, bowiem daje wspomnianą już, dużą swobodę twórczą oraz możliwość ujawniania niezależności własnych poglądów. Wymaga to jednak rozważli i rozsądnego, wyważonego ich „używania”. A zatem owa swoboda powinna być, zdaniem autorów, nieco tonowana, aby tekst nie stał się wypowiedzią zbyt ekscentryczną, przez co może się w nim zacierać np. główna treść wypowiedzi, najważniejsze jej przesłanie i wątki. Można się jednak z tym poglądem nie zgadzać i wdać się w dyskusję (dialog, polemikę) z autorami! O to także chodzi w eseju.

¹ <http://www.doktoraty.pl/esej-naukowy-problemy-definicyjne-nomenklaturze-naukowej/> (data dostępu: 4.10.2023).

Istnieje pogląd mówiący o tym, że nie jest możliwe sformułowanie zadowalającej definicji eseju, ponieważ ma on zbyt wiele określeń alternatywnych. Posiada także mało cech, co do których większość badaczy byłaby zgodna (Sendyka 2006, Michalski 2010).

Dostrzec jednak można kilka cech eseju charakterystycznych dla tego gatunku, ważnych z i literackiego, i geograficznego punktu widzenia (szczególnie z perspektywy dydaktyki geografii, jak też ujęcia geograficzno-humanistycznego w geografii i w edukacji geograficznej). Cechami tymi są:

- a) p o e t y c k o ś ć („miętkość”, „lekkość”, artystyczny kunszt) wypowiedzi, która jest równocześnie odzwierciedleniem funkcji artystycznej eseju,
- b) s u b i e k t y w i z m – odzwierciedlający indywidualne podejście do tematu i osobiste zaangażowanie, owocujące w tekście eseju autorskimi, oryginalnymi ścieżkami percepcyjnymi – myślowymi, jak też własnymi odczuciami (emocjami),
- c) o t w a r t o ś ć – wyrażająca się niekiedy w braku końcowej, twardej konkluzji, a jedynie (ewentualnie) w zaistnieniu końcowego podsumowania lub „półotwartość”, przejawiająca się np. stwierdzeniami typu „tak, ale...” lub „nie, ale...”.

Istnieją oczywiście i inne, pominięte wyżej, cechy esejów, które mogą być niekiedy także ważne w edukacji geograficznej i dydaktyce geografii, jak np. intertekstualność będąca, ujmując rzecz skrótowo – odniesieniem danego tekstu do innych tekstów (Wójcik 1998) – np. filozoficznych, geograficznych, literackich, czy też przeplataniem tekstu eseju rozmaitymi aluzjami, np. historycznymi, czy filozoficznymi (Cichoń, Piotrowska 2012).

O specyficznych cechach eseju przeczytać też można w niektórych recenzjach naukowych. Jedną z nich jest napisana przez pedagoga Z. Kwiecińskiego recenzja książki (zbioru esejów) pt. *Tożsamość. Mapa wypraw i słów* A. Nałaskowskiego (2016). Czytamy w tej recenzji, że eseje te „błyszczą wielością problemów, niezwykłymi, nieraz przewrotnymi myślami, iskrzą się metaforami, bawią ironiami, aluzjami, dowcipami i cytowanymi bzdurami nadętych akademików”².

W artykule pt. *The End of the Essay* R. Andrews (2003) przedstawia cechy charakterystyczne esejów, którymi są według niego: wymiana poglądów, zaangażowanie, ekspresjonizm, osobiste perspektywy widzenia, jak też – „bawienie się” jego lekkością.

Warto zwrócić także uwagę na osobową formę wypowiedzi, możliwość bezpośredniego zwracania się do czytelnika w eseju, w odróżnieniu od bezosobowego trybu wypowiedzi (np. stwierdzono, napisano) stosowanego najczęściej w tekstach naukowych.

Poeta i eseista C. Miłosz traktował esej jako ukierunkowanie filozoficzne, uważając że umożliwia i wyraża on „postawę zadumy nad sprawami ludzkimi, spoglądania na aktualność z dystansu, przy czym melancholia, sceptycyzm, humor, pobłażliwość należą do jego stałych ingredientów” (Miłosz 1961, za: Kaliszewska 2010a, s. 124). Natomiast J. Sławiński, jeden z najwybitniejszych współczesnych teoretyków literatury i autorytetów nauki o literaturze, określił esej jako „bunt przeciwko «kategoryczności dyskursów» autorytarnych osądów, wszystkiemu, co ograniczałoby zakres dyskusji” (za: Sendyka 2006, s. 249–250). Podobne zdanie ma na ten temat M. Jaworska-Witkowska (2009), stwierdzając, że esej powinien być wyraźnym zaproszeniem do dialogu i dyskusji, a także, niejednokrotnie – do prowokowania, poszukiwania i wyrażania sprzecznych opinii, konstytuujących tożsamość ucznia czy też studenta w twórczej, elastycznej i otwartej na dialog edukacji szkolnej oraz akademickiej.

Znaczenie i wartość esejów polega też na tym, że zachęcają one ich twórców zarówno do racjonalnego, logicznego wywodu na dany temat, do porównań, pogłębionych refleksji i wniosków, a równocześnie dają okazję do dzielenia się własnymi doświadczeniami, przemyśleniami, przeżyciami, emocjami odnoszącymi się do danej tematyki. Te dwa uzupełniające się „skrzydła” są odzwierciedleniem skutecznego i owocnego funkcjonowania oraz współdziałania obu półkul mózgowych (Dryden, Vos 2003; Buzan 2004; Brown i in. 2016). Esej umożliwia uświadomienie sobie w po-

² Zob. <https://pdf-x.pl/Tozsamosc-Mapa-wypraw-i-slow> (data dostępu: 3.10.2023).

znawaniu świata i siebie w owym świecie, znaczenia łączenia już nabytej wiedzy z zasobami i bogactwem autorefleksji oraz własnych emocji. Istotne jest tu jednakże zachowanie równowagi między składowymi tego procesu.

Szczególna wartość, jak też i specyfika eseju polega na wydobyciu ze świadomości i uzewnętrznieniu przez autora bogactwa refleksji, uzasadnionych wniosków, autentycznych, spontanicznych emocji, jak też – charakterystycznego i istotnego w humanistycznych ujęciach geograficznych – rozumienia świata. Esej cechuje się elastycznością formy, korzystaniem ze środków przekazu stosowanych w literaturze pięknej, takich jak np. obraz, metafora, swobodna kompozycja. Nie prowadzi on do twardej syntezy, wyraża natomiast autorskie przemyślenia oraz odczuwania w formie szkicu literackiego (*Słownik Języka Polskiego* 1994; Szkuřłat 2004).

Istnieją rozmaite podziały esejów oraz ich odmiany. Z punktu widzenia kompozycji są to eseje formalne (rozprawy na dany temat) oraz nieformalne. Te drugie dają autorowi możliwość wyrażania indywidualizmu, twórczej oryginalności, własnych interpretacji (Poniż 1994, za: Kaliszewska 2010a, s. 124). Wśród esejów nieformalnych wyróżnić można esej interpretatywny oraz argumentatywny, a także szkic osobisty. M. Kaliszewska (2010a) zwraca uwagę na interesujące eseje, w których autorzy prowadzą dialog z czytelnikiem czy też samym sobą (!). Jako przykład esejów nieformalnych, które mogą stać się wzorem i kierunkowskazem w ćwiczeniu tej formy literackiej, wymienić można przykłady znakomitych esejów pedagogicznych np. M. Dudzikowej³ (2004, 2007, 2015) oraz A. Nałaskowskiego⁴ (2013, 2020).

M. Kaliszewska przedstawia miejsce eseju w dydaktyce akademickiej – jego istotę, rodzaje, funkcje i wartości. Autorka stwierdza, że jest on „formą umożliwiającą studentowi zdobycie kompetencji hermeneutycznych odnoszących się do wyrażania myśli, przemyśleń, opinii i interpretacji” (Kaliszewska 2009, s. 61). W innej publikacji określa ona eseja jako formę „hybrydyczną i chimeryczną”. Zwraca też uwagę na przydatność eseju w kształceniu akademickim, nie tylko ze względu na różne funkcje, które on pełni, ale też i na te, które może i powinien pełnić. Podkreśla również pewien ważny rys charakterystyczny eseju, a mianowicie możliwość powiązania w jego treści pewnego zakresu wiedzy wynikającej z programu kształcenia – z refleksją pedagogiczną, dydaktyczną czy też literacką oraz wspomnianymi już własnymi dygresjami (Kaliszewska 2010b). Podczas lektury, a także pisania esejów, studenci mają możliwość kształtowania wrażliwości aksjologicznej (Pasterniak-Kobyłeczka 2018), postrzegania, rozumienia i opisywania wciąż zmieniającego się świata i ludzi, ich działań, tworzenia się postaw otwartości i empatii (Kaliszewska 2018), a także ich odniesienia do własnej wiedzy, wartości i postaw życiowych.

R. Andrews (2003) zadaje przekorne pytanie – „Czy eseja umarł?” – a następnie śledzi jego kondycję w literaturze i edukacji konstatując, że żyje i ma się dobrze. Stwierdza, iż wynika to z jego różnych funkcji oraz elastyczności. Zwraca też uwagę, że łączy on paradygmat racjonalizmu, poparty argumentacją, logiką, dialektyką i retoryką z możliwością ujawniania przez studentów ich osobistej perspektywy, a równocześnie daje im także okazję do „bawienia się” możliwościami i swobodą tego gatunku.

Celami pisania przez studentów esejów formalnych jest głównie nabycie umiejętności: logicznego myślenia, argumentacji, czytelnego przedstawiania w tekście nabytej wiedzy w danym zakresie, właściwego nawiązywania do literatury obowiązkowej i nadobowiązkowej i jej poprawnego cytowania. W odniesieniu do eseju nieformalnego – istotne są również umiejętności jasnego wyrażania własnych

³ Przykładowe trzy eseje M. Dudzikowej to: *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia. Eseje etnopedagogiczne* (2004), *Pomyśl sobie... Minieseje dla wychowawcy klasy* (2007) oraz *O mojej miłości do książek. Esej osobisty* (2015).

⁴ Interesujące są również eseje A. Nałaskowskiego – np. „Autowanie pedagogiki. Metaanalizy badań edukacyjnych” w *Przeglądzie Badań Edukacyjnych* (2013) oraz „Co nazwiemy pedagogiką. Pesymistyczny eseja” na łamach *Studiów z teorii i wychowania* (2020).

poglądów, opinii, ocen oraz stosowania wspomnianej już „lekkości i barwności pióra” czy też intertekstualności.

Z powyższych zestawień i rozważań wynika, że esej jest niełatwą i dość skomplikowaną formą pisarską, którą tylko pozornie cechuje „dowolność”, przysparzająca autorom niekiedy sporo problemów w utrzymaniu i klarowności głównego wątku, jego niezagubieniu w powodzi dopowiedzeń i pobocznych dygresji. Nie jest to, oczywiście, pisanie o wszystkim, co autorowi w danej chwili przyjdzie na myśl. Wymaga on namysłu i ukierunkowania myśli na ściśle, określone tory tematyczne. Uważać też należy podczas jego pisania, by nie analizować zbyt wielu „studiów przypadku”, a przez to – nie zatrzeć pewnej równowagi w całym tekście. Wymaga to odpowiedniej dyscypliny i właściwego wyważenia jego różnych elementów i akcentów.

Warto również zastanowić się, czy eseje mogą (powinny) być formą zaliczenia danego przedmiotu studiów. Interesujące rozważania na temat zasadności takiego ich zastosowania znajdują się w artykule M. Hacagi (2018) – we fragmencie pt. *Esej jako forma zaliczenia*. Autor ten przeszedł praktykę pisania esejów, rozumianych przez wykładowcę zarówno jako: a) formę uczenia się (nauki), jak też b) narzędzie i formę sprawdzenia wiedzy studenckiej oraz umiejętności pisarskich, i dzieli się refleksjami na ten temat. Zwraca on m.in. uwagę, że jest to ważne dla studentów doświadczenie, wiążące się z późniejszym podjęciem pracy, w której oczekuje się od pracownika szybkich i poprawnych analiz, refleksyjności oraz wnioskowania. Dostrzega też w pisaniu esejów konieczność łączenia wiedzy teoretycznej ze znajomością literatury przedmiotu, a ponadto umiejętności samodzielnego myślenia i krytycyzmu. Niezbędne są poza tym także umiejętności: czytania, analizy, interpretacji esejów, a następnie ich samodzielne pisanie (ćwiczenie) prowadzące do tworzenia własnego, oryginalnego warsztatu zawodowego, ważnego nie tylko w przypadku polonistów, językoznawców, jak również geografów, w tym studentów geografii – przyszłych nauczycieli tego przedmiotu w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych.

Na tę formę zaliczenia niektórych przedmiotów zdecydowali się również autorzy niniejszego artykułu w odniesieniu do studentów geografii Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Wydziału Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Studenci geografii uczęszczający w ww. ośrodkach na zajęcia z *Podstaw dydaktyki* czy też *Dydaktyki geografii* – w trakcie pisania esejów geograficznych jako formy zaliczenia tych przedmiotów, uczą się łączenia wiedzy przedmiotowej – geograficznej, w tym dydaktycznej, nabytej w czasie studiów, z dokonaną przez nich jej interpretacją, jak też z własnymi refleksjami i konkluzjami zwieńczającymi taką pracę. Podczas ćwiczeń z dydaktyki geografii studenci zapoznawali się także z esejami dyskursywnymi, w których przetwarza się informacje oraz rozważa i przedstawia warianty rozwiązań różnych problemów, w tym przypadku geograficznych i dydaktyczno-geograficznych wraz z ich oceną (Sajdak 2014) wykorzystującą m.in. zastosowanie metody SWOT.

3. ESEJ W KSZTAŁCENIU GEOGRAFICZNYM

Esej jako metoda nauczania oraz uczenia się geografii jest ważna i coraz bardziej potrzebna w dydaktyce geografii m.in. dlatego, że wśród studentów i uczniów zanika lub nie rozwinięła się stosowna umiejętność nie tylko poprawnego, ale i kunsztownego pisania, co jest charakterystyczne m.in. dla tzw. „kultury pokolenia C, czyli „cyfrowych tubylców”, „dzieci sieci”, o czym napisał m.in. J. Morbitzer w ekspertyzie sporządzonej dla celów oświatowych, wydanej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji⁵. Na ten problem w odniesieniu do studentów geografii i akademickiej edukacji geograficznej zwraca-

⁵ J. Morbitzer (b.d.), *Ekspertyza dotycząca zmian w sposobie uczenia się osób, urodzonych po 1990 r.* – https://kometa.edu.pl/uploads/publication/204/12e0_AAA401.pdf?v2.8 (data dostępu 20.12.2022).

ją również uwagę M. Cichoń oraz I. Piotrowska (2012), akcentując szczególnie trudności związane z właściwie rozbudowaną wypowiedzią studentów geografii, jak też z klarownym formułowaniem przez nich własnych sądów i argumentów.

Jako przykłady jednych z pierwszych esejów geograficznych M. Cichoń oraz I. Piotrowska (2012) przywołują eseje W.M. Davis (1909) *Geographical Essays* oraz E. de Martonne'a (1902) *La Valachie. Essai de monographie géographique*. Pisanie esejów geograficznych stanowi okazję m.in. do ćwiczenia i wykazania się umiejętnością łączenia wiedzy geograficznej z jej zastosowaniem poprzez próby rozwiązywania wybranych problemów współczesnego świata (zarówno globalnych, jak i lokalnych). W ich pisaniu ćwiczy się szereg umiejętności, które są przydatne zarówno na egzaminie maturalnym z tego przedmiotu, jak też w edukacji geograficznej na studiach uniwersyteckich (Jaworska 2010). Badani uczniowie uważali, że pisanie esejów jest trudne, albowiem m.in.: „trzeba skupić się wówczas na ogólnych zasadach pisania esaju, a jednocześnie na wiedzy geograficznej”, „łatwo wprowadzić chaos wypowiedzi” czy też „trzeba zmieścić się w krótkim czasie z długą wypowiedzią” (Jaworska 2010, s. 586–587). Eseje geograficzne znakomicie sprawdzają się także jako metoda badawcza. Przykłady skutecznego ich wykorzystania znajdziemy m.in. w pracy habilitacyjnej E. Szkurląt (2004). Zastosowanie esaju jako metody badawczej, poddanie analizie ok. 400 esejów studenckich dotyczących ich percepcji swojego miasta oraz miejsc swojego życia – umożliwiło autorce zbadanie stanu więzi badanej młodzieży z miejscem zamieszkania oraz relacji między percepcją miasta przez badanych, ich więzią z miastem, preferencjami przestrzennymi, a także tendencjami migracyjnymi.

Warto zwrócić uwagę na specyficzne cechy esaju geograficznego. M.Z. Pulinowa (2012) w artykule *Esej geograficzny. Próba ukazania wartości dydaktycznej* opisuje niektóre z nich – w odniesieniu do tekstów współautorki niniejszych rozważań (Angiel 2012). Jest to na przykład: subiektywne odczuwanie natury – środowiska przyrodniczego, w którym żyje człowiek, przy jednoczesnej empirycznej znajomości środowiska życia człowieka, łączenie racjonalnej wiedzy geograficznej ze sferą nie dającą się ściśle zdefiniować, będącą pochodną uczuć i głębszego namysłu – refleksji nad czasem i miejscami życia człowieka, przyrodą oraz człowiekiem, który jest kreatorem kultury (Pulinowa 2012). Pisanie esejów geograficznych daje możliwości ćwiczenia poprawnego wyrażania własnych poglądów, wartościowania, autorefleksji, formułowania różnorodnych ocen dotyczących rozmaitych zagadnień przekrojowych oraz problemowych, m.in. stanu środowiska, tempa jego degradacji, możliwości ochrony.

Tu rodzą się kolejne pytania: czy w uniwersyteckiej edukacji geograficznej i dydaktyce geografii było i jest miejsce dla esaju geograficznego? W jednym z ostatnich akademickich podręczników z zakresu dydaktyki geografii – pt. *Zarys dydaktyki geografii* (Piskorz red. 1996), nie ma mowy o esaju jako metodzie dydaktycznej, chociaż przywołane zostały różne inne metody. Może autorzy tego opracowania nie znali takich esejów lub nie traktowali ich jako „metody” czy też „techniki” badawczej, czy dydaktycznej? Z drugiej strony, choć nie ma w tym opracowaniu wyraźnego, bezpośredniego odniesienia do esejów jako metody/techniki pisarskiej, to jest jednak wzmianka o „redagowaniu swobodnych tekstów”, które można traktować jako bliskie esajowi.

Przekazywana w szkole, a tym bardziej na uniwersytecie, wiedza geograficzna jest w zdecydowanej mierze aksjomatyczna, a esej jest pod tym względem przeciwwagą, bowiem przeciwstawia się dominowaniu aksjomatyki (choć się z nią liczy) i nie unika konfrontacji z jej założeniami.

Jednym z zadań dydaktyki akademickiej jest łączenie różnorodnych metod, dostosowanych do celów i treści kształcenia, nabywanych umiejętności i kompetencji. Taką możliwość daje m.in. wykorzystanie w edukacji esaju geograficznego, który według badań M. Cichoń i I. Piotrowskiej (2012) tylko w niewielkim stopniu wykorzystywany jest w kształceniu akademickim. Czy po upływie ponad dekady od tego stwierdzenia jest ono nadal aktualne? Autorzy artykułu uważają, że ze względu na znaczne walory kształcące, esej ma i powinien mieć swoje właściwe miejsce w edukacji akademickiej i to nie tylko w ramach przedmiotu *Dydaktyka geografii*, ale też i innych zajęć dydaktycznych, przygotowujących studentów geografii do pracy w szkole, jak np. edukacji regionalnej czy krajoznawstwa

szkolnego. W tych przypadkach nauczyciel akademicki może również sam poczuć się „zaproszony” do twórczości eseistycznej. Takim zaproszeniem dla szkolnych nauczycieli geografii oraz nauczycieli akademickich były konkursy ogłoszone w 2022 r. przez Komisję Edukacji Geograficznej PTG w ramach Kongresu Edukacji Geograficznej, m.in. na temat: *Mój Mistrz – nauczyciel geografii czy też: Moja wizja edukacji geograficznej XXI wieku*, a także konkurs KEG PTG na esej pt. *Czym są dla mnie zajęcia geograficzne w terenie?* Koncepcja wypowiedzi autorów prac była bardzo zbliżona do głównych założeń eseju. Próba napisania własnego eseju geograficznego jest doskonałą szkołą nie tylko myślenia geograficznego, ale także i jego wyrażania w formie literackiej, pisemnej wypowiedzi (Angiel 2010, 2012, 2015). Jest to szansa dostrzeżenia zarówno jego geograficznej wartości edukacyjnej, w tym dydaktycznej, jak i szeroko pojętej wartości kulturowej, przejawiającej się w dostrzeganiu piękna i zróżnicowania np. krajobrazów kulturowych, a równocześnie piękna i bogactwa języka polskiego – obecnie niestety zainfekowanego w różny sposób np. przez obcojęzyczne zwroty, określenia i terminy dające się zazwyczaj właściwie i zręcznie wyrazić w języku ojczystym.

Poniższe dwie myśli eseisty i historyka literatury J. Tomkowskiego (2013) ukierunkowują w jakiejś mierze nie tylko ku „geograficznemu myśleniu”, marzeniu o podróżach dalekich i bliskich, ale także ku pisaniu esejów z geograficznym wydźwiękiem. „Trudno wyobrazić sobie esej bez książek i równie trudno bez podróży, choćby tej najskromniejszej. Piesza wycieczka po okolicy może dostarczyć eseście wystarczającej ilości wrażeń. Podobnie – podróż po własnej bibliotece”⁶. Wyobrazić można sobie, jakie obfite owoce może przynieść podróż zarówno „tu”, jak i „tam”! Druga refleksja tego autora brzmi: „Już w samej nazwie eseju (...) tkwi element ruchu. Eseista nie zastyga w bezruchu nad jedną książką, tak jak nie wystarcza mu z reguły jeden pejzaż, jedno wrażenie, jeden autor ani jedno dzieło. Eseista jest kolekcjonerem, a kolekcja powstaje zawsze w ruchu. Kolekcjonować to dobierać, odkładać, przekładać, pozbywać się i zdobywać”⁷. I w tym przypadku także dodalibyśmy jeszcze: ponadto – rozkładać owe kolekcje na elementy, opisywać je, interpretować, dostrzegać w nich wartości, a następnie zestawiać je ponownie, ale już w inny sposób lub też widzieć je w innym świetle, w innym kontekście i uczyć się patrzeć na świat bliższy i dalszy przez swoje własne percepcyjne „geograficzne okulary” (Angiel 2016), mając świadomość, że są one jednymi z wielu możliwych „okularów”.

4. METODA BADAŃ I ŹRÓDŁA MATERIAŁÓW

Badania ankietowe dotyczące zastosowania esejów w dydaktyce geografii zostały przeprowadzone przez autorów w roku akademickim 2022/2023, podczas obowiązkowego wykładu *Podstawy dydaktyki* wśród studentów geografii (studia dzienne; specjalność nauczycielska lub blok pedagogiczny), w pięciu ośrodkach akademickich: Uniwersytecie A. Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytecie Gdańskim, Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN (obecnie: Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej) w Krakowie, Uniwersytecie Śląskim w Katowicach oraz Uniwersytecie Warszawskim. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. W badaniu (z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety) zapisanym w formularzu *Google* wzięło udział 55 studentów, przygotowujących się do pracy nauczyciela geografii w szkole. W części zasadniczej kwestionariusz zawierał 20 pytań, w większości otwartych. Świadomie zrezygnowano z możliwości podawania wieku czy płci respondenta, uznając, że nie są to istotne kwestie w dyskusji na podjęty temat.

Ponadto w dwóch ośrodkach (na UŚ i UW) studenci wykonali prace zaliczeniowe w formie eseju na tematy podane przez prowadzących – np. „Moja wizja edukacji geograficznej w XXI wieku”

⁶ Zob. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8462/1/J_Tomkowski_Eseista_jako_literacki_przemyslnik.pdf (data dostępu: 6.10.2023).

⁷ Tamże.

oraz „Dlaczego chcę zostać nauczycielem geografii?” (na UŚ) oraz „Humanistyczne aspekty edukacji geograficznej” (na UW). W celu właściwego wykonania zadań zostały jasno określone wymagania związane z tematyką pracy i czasem na ich opracowanie oraz kryteria oceny takiej pracy. Były one przedstawione zarówno w sylabusie danego przedmiotu, jak też zaprezentowane i omówione podczas zajęć.

5. ESEJ W OPINIACH STUDENTÓW GEOGRAFII – WYNIKI BADAŃ

Prawie wszyscy badani, bo 52 respondentów spotkało się z esejem jako formą wypowiedzi pisemnej w szkole ponadpodstawowej lub na studiach – ponad połowa z nich na pierwszym (32 osoby) lub drugim (33) roku studiów. 22 badanych studentów miało po raz pierwszy do czynienia z esejem w starszych klasach szkół ponadpodstawowych. 7–10 studentów geografii spotkało się z esejem w gimnazjum (im starsza klasa, tym większa liczba). Natomiast wówczas, gdy ankietowani byli uczniami szkół podstawowych, termin ten był dla nich całkiem obcy. Przedmiotami szkolnymi, w ramach których spotkali się oni z esejem, były lekcje języka polskiego oraz języka angielskiego (odpowiednio 27 i 12 osób), a także lekcje wiedzy o społeczeństwie – WoS (7).

W trakcie studiów „spotkanie” to miało miejsce w ramach zajęć z różnych przedmiotów – najczęściej jednak tych, które przygotowywały ich do „bycia nauczycielami”, czyli *Podstawach dydaktyki* (17 osób), *Pedagogice* (11 osób) oraz *Geografii społecznej* (6 osób).

Definicja eseju sformułowana na podstawie 52 wypowiedzi respondentów brzmi: Esej to pisemna forma wypowiedzi (29 osób) zawierająca własne (18) i subiektywne (9) zdanie autora na dany temat, cechująca się swobodną (15) formą zapisu. Z definicji tej możemy odczytać, że istotnymi cechami eseju dla ankietowanych osób było to, iż jest to wypowiedź pisemna, wyrażająca własne zdanie, cechująca się subiektywizmem oraz swobodną formą zapisu. Odpowiedzi studentów świadczą o poprawnym rozumieniu istoty eseju oraz znajomości jego cech.

Ponad 50 ankietowanych studentów nie tylko słyszało o eseju w szkole lub na studiach, ale miało okazję go napisać. Tematyka ich esejów okazała się bardzo zróżnicowana. W przypadku prac z języka polskiego w szkole średniej dotyczyła ona lektur szkolnych, bohaterów literackich oraz ważnych tematów współczesnych, np. mowy Olgi Tokarczuk podczas wręczenia jej Nagrody Nobla. Zaś eseje studenckie odnosiły się np. do szkoły jako miejsca pracy oraz odkrywania i pogłębiania zainteresowań przyrodniczych uczniów, wizji szkoły przyszłości, zawodu nauczyciela (jego misji, rozwoju pasji, ale także wypalenia zawodowego), aktualnych problemów geograficznych w ujęciu globalnym lub regionalnym m.in. zmian klimatycznych, problemów społeczno-gospodarczych krajów rozwijających się, problemów społecznych we Francji czy też metod i technik marketingowych stosowanych w ponowoczesnym społeczeństwie.

Połowa respondentów miała okazję napisać własny esej o tematyce geograficznej (esej geograficzny). Jego cechy, cele i wartości przez nich zauważone i niejednokrotnie docenione, studenci wyrażali w następujący sposób:

Czym jest esej geograficzny

- *Jest to praca interdyscyplinarna podejmująca dany temat z wielu punktów widzenia.*
- *Jest to luźniejsza forma wypowiedzi, która pozwala „ćwiczyć” wartości humanistyczne, ogólnouniwersyteckie. Absolwent uniwersytetu powinien być osobą wszechstronnie wykształconą – również humanistycznie. Geografia jest nauką interdyscyplinarną. Odejście od „zero-jedynkowej ścisłości” pozwala na dostrzeżenie humanistycznego piękna geografii.*

Cechy / wyróżniki eseju geograficznego

- Daje możliwość: szerokiego spojrzenia na dany temat, ułożenie swoich myśli wokół niego.
- Przedstawienia swojej perspektywy. Wyrażenia własnej opinii na dany temat i zapoznanie się z badaniami oraz zdaniem naukowców.
- Geografia jest nauką interdyscyplinarną, więc napisanie eseju geograficznego może poruszać także tematykę z zakresu innych dyscyplin nauki np. historii, biologii, chemii.
- Daje możliwość zastosowania ujęć humanistycznych w geografii.
- Wyrażanie własnego zdania i swojego punktu widzenia.

Cele i wartości eseju

- Kształcenie umiejętności pisania logicznych i dobrych stylistycznie tekstów, przekazywanie myśli w sposób jasny i klarowny.
- Możliwość wyrażania swojej opinii, spostrzeżeń oraz wiedzy na dany temat; możliwość utrwalenia umiejętności pisania.
- Celem eseju geograficznego może być przedstawienie problemu lub zagadnienia oraz zaproponowanie innowacyjnego jego rozwiązania.
- Zainteresowanie daną tematyką.
- Samorozwój, dokształcanie się, własna edukacja, dociekanie prawdy oraz zależności, ukazanie czegoś interesującego innym.
- Nauczenie się formułowania swoich poglądów, przemyśleń, a także przekazywania ich innym.
- Skłonienie do refleksji na temat otaczającego nas świata; próba znalezienia rozwiązań otaczających nas problemów.
- Twórcze myślenie.
- Ukazanie wiedzy teoretycznej poprzez własny punkt widzenia, co daje możliwość urealnienia tej wiedzy i zobaczenia danego zagadnienia w kontekście codziennego życia.
- Jest to bardzo dobra forma sprawdzenia wiedzy lub forma zachęcenia ucznia/studenta do zdobycia wiedzy. Pisząc esej autor musi zagłębić się w tematykę opisywanego zjawiska ⇒ uczy się. Dla autora jest to szansa na przedstawienie nowych spostrzeżeń, opinii, faktów na jakiś temat.
- Chęć zapoznania osób niezwiązanych na co dzień z geografią, z ciekawymi zagadnieniami, które często są częścią codziennego życia, jak też składową świata, w którym żyjemy, a także chęć pobudzenia ciekawości świata i zgłębiania tematów geograficznych wśród większej liczby tych osób.
- Nauczenie się pisania esejów, dostrzeżenie ich wartości (także emocjonalnej).
- Jeśli uczeń może wybrać temat, który go ciekawi, to jest to znakomita okazja, aby uczeń mógł pogłębić swoją wiedzę. Daje to również możliwość spojrzenia inaczej na świat i wyrażenie swojej opinii.
- Pisanie esejów ma nas przygotować do tego, żebyśmy umieli przedstawić i obronić postawioną przez nas tezę. Jest to umiejętność niezbędna przy pisaniu pracy licencjackiej i magisterskiej.
- Rozwijanie słownictwa i sposobu wypowiedzi oraz wypowiadanie swojej opinii.
- Można wyrazić własne zdanie na dany temat.
- Umiejętność swobodnej wypowiedzi i argumentacji swoich przekonań, pogłębienie wiadomości.
- Uczeń zgłębia temat, który porusza w eseju, co przekłada się na jego wiedzę.
- Możliwość kształtowania własnego zdania i racjonalnych poglądów na dany temat.

Badani studenci w zdecydowanej większości dostrzegali szeroką gamę pozytywnych efektów pisania esejów. Na pytanie: „Czego uczy / nauczyło mnie (na)pisanie eseju?” najczęściej formułowali oni następujące odpowiedzi:

- Zasad jego pisania, szukania źródeł, właściwego gospodarowania czasem pisania; rozwija kreatywność.
- Wypowiadania się na dany temat, posiadanie własnego zdania, głębszych przemyśleń.
- Cierpliwości, krytycznego podejścia do zagadnień, właściwego argumentowania.

- *Pisania swobodnej wypowiedzi; innego, nowego spojrzenia na formy prac pisemnych; nietypowego podejścia do danego tematu.*
- *Umiejętności pisania dłuższych wypowiedzi, wyrażania posiadanej wiedzy, a także poprawnego pisania m.in. w zakresie ortografii i gramatyki.*
- *Esej skłonił mnie do wielu refleksji na dany temat, pozwolił dostrzec zagadnienia, o których wcześniej posiadałem tylko ogólną wiedzę.*
- *Odnajdywania potrzebnych informacji, konstruowania zdań, poprawnych wypowiedzi oraz artykułowania wniosków.*
- *Taka forma uczy i powinna uczyć składnego sposobu formułowania myśli, wyrażania własnych poglądów i przemyśleń, a także ich przekazywania; skłonienia innych do refleksji na temat otaczającego nas świata.*
- *Dało mi to możliwość poprawienia sposobu (formy) wypowiedzi, nauczenie się wyrażania własnych opinii, czynienia refleksji nad dany temat, zdobycie i utrwalenie wiedzy.*
- *Nauczyło mnie: odnajdywania informacji poprzez szukanie i czytanie literatury, sięgania do opinii ekspertów. Właśnie to pozwala dotrzeć do wiedzy naukowej, a zawarcie interesujących nas kwestii w eseju pozwala przyswoić i zapamiętać ich treść. Tego nauczyła mnie ta forma i uważam, że właśnie taki jest, czy powinien być jej zamysł.*
- *Przed wszystkim wszechstronnego zgłębiania problemu, korzystania z wszelkich źródeł wiedzy oraz uświadomienia sobie ogromu dostępnej informacji. Pisanie eseju uczy filtrowania znalezionej w sieci bądź książkach wiedzy, selekcjonowania jej, dzielenia na zagadnienia ważniejsze i mniej ważne.*
- *Rozwija umiejętności strukturyzowania własnych myśli, układania ich w logiczną i spójną całość.*
- *Pozwala pogłębić (rozszerzyć) i ugruntować własną, posiadaną już wiedzę na dany temat. Wzbogaca słownictwo, pozwala wyrazić własną opinię na dany temat, podzielić się myślami z szerszą grupą osób.*
- *Daje możliwość szerszego spojrzenia na otaczający świat.*
- *Uczy wyrażania swoich uczuć i emocji.*
- *Krytycznego myślenia, naukowego podejścia, radzenia sobie z formą otwartej wypowiedzi.*
- *Wyrażania własnego zdania, przemyśleń opinii oraz popierania ich argumentami, swobody w pisaniu.*
- *Eksperymentowania z językiem, sprawnego i swobodnego wypowiadania się na dany temat.*

Respondenci zostali poproszeni także o przywołanie największych trudności, jakie towarzyszyły im w trakcie pisania esejów oraz określenie i ich przyczyn. Najczęściej wymieniali oni brak: zainteresowania tematem, motywacji do napisania eseju, wiedzy i własnego zdania na określony temat, umiejętności wyrażenia własnych opinii i refleksji, otwartości, wystarczającego czasu na jego napisanie, jak też dostrzegali problemy i trudności z rzetelnym przedstawieniem wartości merytorycznej eseju i faktów oraz z wybraniem do swojej wypowiedzi kluczowych aspektów i opisanie ich w sposób poprawny. Wyrażali również obawy przed krytyką.

Studenci wyraźnie określili swoje stanowisko w sprawie potrzeb i możliwości pisania esejów przez uczniów na różnych etapach edukacyjnych. Ponad połowa opowiedziała się przeciw pisaniu esejów geograficznych w szkole podstawowej. Argumentowali to m.in. tym, że na tym etapie kształcenia uczniowie nie posiadają jeszcze umiejętności niezbędnych do ich napisania (największa liczba takich właśnie lub podobnych odpowiedzi), brakiem wiedzy, na czym polega subiektywne spojrzenie na dany temat. Uznali też, że jest wiele właściwszych form wypowiedzi dla dzieci w tym wieku, które ponadto będą dla nich bardziej przyjazne bądź przyjemniejsze, np. „wykonanie prezentacji, a nie narzucenie im konieczności napisania eseju, co może je zniechęcić do przedmiotu, bo dzieci nie lubią pisać”. Wśród argumentów znalazł się też taki: „nie jestem zwolennikiem prac pisemnych” i jeden wręcz kuriozalny: „gdybym zaleciła napisać esej na geografii to stałabym się nauczycielką języka polskiego”.

Dosyć liczna grupa studentów (prawie połowa badanych) – potencjalnych nauczycieli geografii, uważa, że pisanie esejów geograficznych można polecić uczniom już w szkole podstawowej. Ich argumenty przemawiające za takimi działaniami były następujące: uczeń piszący esej może skupić się na swoich zainteresowaniach i wyrażeniu własnej opinii; jest to uczenie formułowania własnych myśli już od najmłodszych lat; jest to także próba zaciekawienia uczniów otaczającym ich światem i znacznie ciekawsza forma weryfikacji wiedzy niż kartkówki i testy. Ponadto uczy krytycznie patrzeć na świat, wyrażać własne myśli i zmusza do indywidualnych przemyśleń. Pisanie eseju może być ciekawym doświadczeniem rozwijającym umiejętności dobierania argumentów oraz tworzenia logicznego wywodu.

Takie same pytania zadano studentom odnośnie do pisania esejów geograficznych przez uczniów szkół ponadpodstawowych. W tym przypadku zwolennikami pisania esejów okazało się już 43 respondentów. Argumenty „za” podawane przez ankietowanych studentów były m.in. takie:

- *Esej uczy wypowiadania się w sposób naukowy na dany temat, równocześnie pozostawia miejsce na własne spostrzeżenia.*
- *Esej geograficzny byłby ciekawym wyzwaniem dla uczniów szkoły ponadpodstawowej, a dla mnie jako nauczyciela – umożliwił mi rzetelną formę sprawdzenia wiedzy moich uczniów i umiejętności łączenia przez nich faktów z różnych dziedzin geografii.*
- *Należy dbać o kultywowanie umiejętności wyrażania własnych myśli; należy także dbać o poprawność języka polskiego; esej taki również poszerza horyzonty i sprawia, że uczniowie zauważają nowy problem oraz skłonni są do własnych refleksji.*
- *W szkole zbyt często stosowane są prace pisemne, ograniczone ramami i zasadami, co ogranicza myślenie i kreatywność literacką uczniów oraz nie kształtuje w nich zdolności do wyrażania własnych przemyśleń i światopoglądu, natomiast esej daje pewną swobodę wypowiedzi.*
- *Pisanie eseju wymaga patrzenia na dany problem z szerokiej perspektywy, pomaga w zebraniu myśli i często uczy planowania pracy – są to umiejętności potrzebne w dalszej edukacji czy chociażby przy zdaniu matury.*
- *Ponieważ geografia jest bardzo obszerną i zróżnicowaną dziedziną nauki, więc napisanie eseju pomoże spojrzeć na geografę z szerszej perspektywy, niż byłoby to możliwe przy tradycyjnych zadaniach.*

Przeciwnicy pisania esejów geograficznych w szkole ponadpodstawowej (12 respondentów) swoje stanowisko uzasadniali m.in. następującymi argumentami: ■ „Jest to wyjątkowo trudna i skomplikowana forma pisemna, do tego potrzebna jest wiedza na temat tego gdzie szukać informacji oraz jak pisać esej”; ■ „Nie jestem zwolennikiem prac pisemnych”; ■ „Nie zaleciłabym pisania eseju z geografii, ponieważ byłabym wówczas nauczycielką języka polskiego a nie geografii”; ■ „Nie uważam, że esej jest najbardziej efektywną formą przedstawienia problemu. Prezentacja lub warsztaty lepiej odpowiadają specyfice geografii”; ■ „Sprawdzanie esejów wymaga czasu i umiejętności, a ja nie czuję się w tym kompetentny”. Zakres argumentów jest tu szeroki i odpowiada znanej zasadzie, w myśl której, jak się nie chce czegoś robić (w tym przypadku zastosować), to zawsze znajdzie się tego uzasadnienie.

Z drugiej strony, esej nie musi być jedyną i obligatoryjną metodą stosowaną w edukacji geograficznej. Może być też formą alternatywną zadanej pracy, którą można wykonać, stosując także inne metody i techniki pisarskie wskazane przez nauczyciela (np. rozprawka).

Zdaniem badanych studentów tematami, które najbardziej nadają się do ich zaprezentowania w formie eseju geograficznego, są te dotyczące zagadnień społecznych, politycznych, ludnościowych i gospodarczych, a więc takie, co do których opinie są podzielone, prowadząc tym samym do dyskusji i sporów. Podobne pod tym względem są tematy z zakresu ochrony środowiska, zmian klimatycznych, jak też relacji człowieka – środowisko. Interesujące mogą być również eseje o tematyce krajobrazowej lub społeczno-kulturowej. Można także zauważyć, że badani studenci dostrzegają potrzeby, walory oraz możliwości pisania esejów geograficznych w szkole w zakresie wszelkiego rodzaju zagadnień

problemowych, w których ważne jest własne spojrzenie na dane zjawisko czy proces oraz istnieje możliwość znalezienia rozwiązania problemu. Rzadsze wskazanie tematów z geografii fizycznej jest uzasadniane przez respondentów tym, iż geografia fizyczna (w przeciwieństwie do geografii społeczno-ekonomicznej) „cehuje się mniejszą zmiennością problemów”. Respondenci uważają, że pisanie esejów geograficznych rozwija analityczne i krytyczne myślenie, a uczniowie dzięki ich pisaniu „skłonieni są do refleksji i zastanowienia się nad tym, dlaczego świat funkcjonuje w taki sposób, co jest nie tak i co możemy próbować w nim zmienić”.

Niektórzy ankietowani podkreślają, że ważna jest możliwość samodzielnego wyboru tematyki, gdyż wówczas osoba pisząca esej jest bardziej zainteresowana wybranym tematem: „Jeśli osoba pisząca esej sama wybrała jego temat, pisanie może sprawiać większą przyjemność, a rezultat końcowy może być lepszej jakości”. Ponadto w uzasadnieniu wyboru eseju jako właściwej formy wypowiedzi, studenci – potencjalni przyszli nauczyciele geografii – dostrzegają jego ważne cechy, stwierdzając, że: „często dotyczą one odczuć i przeżyć autora i/lub społeczeństwa, nie wymagają danych liczbowych”, „poruszają zagadnienia problemowe, które pozwalają wykorzystać esej jako sposób rozwijania wiedzy” oraz „mogą poruszać problematykę, która pozwala na wyrażanie własnej opinii i poglądów (nie zawsze są to jednoznaczne odpowiedzi) i pozostawia miejsce na indywidualne rozważania”.

Przeprowadzone badania, ich wyniki oraz wyprowadzone na ich podstawie konkluzje i refleksje, utwierdzają autorów w przekonaniu, że esej geograficzny jest nadal ważną i potrzebną pod wieloma względami formą wypowiedzi oraz interesującą metodą dydaktyczną wartą stosowania w edukacji geograficznej zarówno akademickiej, jak i szkolnej, ze względu na pozytywne cechy i różnorodne wartości, a także akcenty położone na rozwój umiejętności: myślenia, wyrażanie własnego punktu widzenia oraz refleksji, jak też odwoływania się do uczuć i wartości.

6. PODSUMOWANIE

Esej jako specyficzna forma wypowiedzi powinna być studentom nie tylko znana z literatury, ale rzecz jasna – także przez nich stosowana. Jest to, zdaniem autorów, nieodzowne w akademickiej edukacji geograficznej. Na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych UW oraz na Wydziale Nauk Przyrodniczych UŚ studentom prezentowane są rozmaite eseje geograficzne, zarówno w ramach zajęć z *Dydaktyki geografii* i *Dydaktyki przyrody*, jak też wykładów interaktywnych, dotyczących ujęć humanistycznych w geografii, w tym edukacji geograficznej⁸. Jako przykład mogą posłużyć m.in. eseje: M.Z. Pulinowej (1996) pt. *Stawanie się kamienia*, J. Angiel (2012) pt. *Nauczycielska DESIDERATA* oraz *Esej geograficzny*, a także J. Janeckiego (1997) pt. *Polne kamienie*. Stanowią one przykład kompozycji literacko-geograficznej, w tym przyrodniczej, a zarazem dydaktyczno-poetyckiej. Esej jest również tematem jednego z wykładów z *Podstaw dydaktyki* oraz wykładu i ćwiczeń z *Dydaktyki geografii* w ramach tzw. bloku pedagogicznego (UW) oraz specjalności nauczycielskiej (UŚ)⁹.

Warto przypomnieć za W. Okoniem, że: „Człowiek nie tylko poznaje rzeczywistość, lecz także ją przeżywa emocjonalnie i ocenia. Te przeżycia i oceny są integralnie związane z doznaniem intelektualnymi, lecz nie są z nimi tożsame. Ich waga polega na tym, że one w końcu przesądzą o tym, jakie cele życiowe ktoś sobie wyznacza i jakim ideałom naprawdę jest wierny” (za: Piskorz 1996, s. 98). Tekst ten – jako pewnego rodzaju synteza rozważań nad esejem – może być też odniesieniem

⁸ W ramach przedmiotu ogólnouniwersyteckiego pt. *Humanistyczne aspekty edukacji geograficznej*, realizowanego na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego.

⁹ Umożliwiających studentom geografii przygotowanie się do roli nauczycieli geografii w szkołach różnego typu.

do potrzeby pisania przez studentów esejów geograficznych, dzięki czemu – poprzez większą swobodę tej formy wypowiedzi, otwiera się przed nimi furtka (możliwości) do pogłębionych refleksji i konkluzji.

Esej geograficzny jest ważną, aktywizującą i potrzebną metodą dydaktyczną w akademickiej edukacji geograficznej. Wymaga on od studentów geografii – przyszłych nauczycieli tego przedmiotu – twórczego wysiłku intelektualnego niezbędnego w trakcie jego pisania (Madurowicz 2009), jak też i właściwego pomysłu zastosowania go w przyszłości w ich praktyce szkolnej, w czasie lekcji geografii. Skłania jednak także do liczenia się z pewnymi trudnościami, np. w jego ocenianiu (Maciejowska 2005). Warto go pomimo to stosować i „trenować” w ramach akademickiej edukacji geograficznej, bowiem uczy młode pokolenie nie tylko poprawnego merytorycznie i rzeczowego, ale także odpowiedniego – kunsztownego wyrażania swoich myśli, w tym refleksji.

Literatura

- Andrews R., 2003, The End of the Essay?, *Teaching in Higher Education*, 8, 1, 117–128.
- Angiel J., 2010, Eseje geograficzne – wykorzystanie w edukacji regionalnej, *Geografia w Szkole*, 5, 12–18.
- Angiel J., 2012, *Na geograficznych ścieżkach życia, Eseje geograficzne*, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin SWPR, Warszawa.
- Angiel J., 2015, *Geograficzne wędrówki myślowe*, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin SWPR, Warszawa.
- Angiel J., 2016, W poszukiwaniu świata wartości przez „geograficzne okulary”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*, 12, 34–42 – <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-38ebaaca-d6e7-4b26-9f79-f8c3b8c8bf2f> (data dostępu: 3.10.2023).
- Brown P.C., Roediger H.L. III, McDaniel M.A., 2016, *Harvardzki poradnik skutecznego uczenia się*, przeł. D. Chabrajka, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Buzan T., 2004, *Mapy Twoich myśli*, przeł. M. Stefaniak, Wyd. RAVI, Łódź.
- Cichoń M., Piotrowska I., 2012, Kształtowanie kompetencji kluczowych wśród studentów geografii poprzez metodę projektu, esej geograficzny i recenzję, [w:] Z. Podgórski, E. Szkurlat (red.), *Wybrane problemy akademickiej i szkolnej edukacji geograficznej*, Prace Komisji Edukacji Geograficznej PTG, 2, 151–168.
- Davis W.M., 1909, *Geographical Essays*, Ginn and Co., Boston.
- Dryden G., Vos J., 2003, *Rewolucja w uczeniu*, przeł. B. Jóźwiak, Zys i S-ka, Poznań.
- Dudzikowa M., 2004, *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia. Eseje etnopedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków.
- Dudzikowa M., 2007, *Pomyśl siebie... Mini-eseje dla wychowawcy klasy*, Gdańskie Wyd. Psychologiczne, Gdańsk.
- Dudzikowa M., 2015, *O mojej miłości do książek. Esej osobisty*, [w:] M. Dudzikowa, M. Nowak (red.), *O pasjach cudzych i własnych – profesorowie*, Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 85–144.
- Hacaga M., 2018, Esej naukowy jako podstawowa forma wypowiedzi studenta – różnice między brytyjskim a polskim systemem edukacji wyższej w podejściu do krótkich prac pisemnych, *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 2, 48, 145–158.
- <http://www.doktoraty.pl/esej-naukowy-problemy-definicyjne-nomenklaturze-naukowej/> (data dostępu: 4.10.2023)
- <https://pdf-x.pl/Tozsamosc-Mapa-wypraw-i-slow> (data dostępu: 3.10.2023)
- Janecki J., 1997, Polne kamienie, *Echo Borów Tucholskich*, 4/5, 33.
- Jaworska E., 2010, *Ocenianie zewnętrzne i wewnętrzne a przygotowanie ucznia do egzaminu maturalnego z geografii w programie matury międzynarodowej IB*, [w:] B. Niemierko, M.K. Szmigiel (red.), *Teraźniejszość i przyszłość oceniania szkolnego*, XVI Konferencja Diagnostyki Edukacyjnej, GRUPA TOMAMI, Kraków, 576–588.
- Jaworska-Witkowska M., 2009, *Eseistyczność jako tryb próbowania poznawczego w pedagogice*, [w:] M. Jaworska-Witkowska (red.), *Ku kulturowej koncepcji pedagogiki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, 329–352.

- Kaliszewska M., 2009, *Esej pedagogiczny w kształceniu akademickim. Teoria, praktyka i ocenianie*, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Kaliszewska M., 2010a, Bogacenie warsztatu pedagoga o esej, *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne*, 19, 23–144.
- Kaliszewska M., 2010b, *Studenckie eseje pedagogiczne: specyfika, rodzaje i przydatność*, [w:] A. Karpińska (red.), *Edukacja w okresie przemian*, Trans Humana Wyd. Uniwersyteckie, Białystok, 168–176.
- Kaliszewska M., 2018, Pedagogical essay in academic teaching. Genesis, humanist values and didactic expectations, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*, 18, 61–71 – <https://www.humanitas.edu.pl/resources/upload/dokumenty/Wydawnictwo/Pedagogika/Pedagogika.18.2018.pdf> (data dostępu: 4.10.2023).
- Kupisiewicz C., 1960, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, PWN, Warszawa.
- Maciejowska I., 2005, Pisanie esejów jako metoda kształcenia studentów ochrony środowiska, *Chemia, Dydaktyka, Ekologia, Metrologia*, 14, 1–2, 95–100.
- Madurowicz M., 2009, Jest miejsce na refleksję. Szkic z fenomenologii pewnej podróży, *Prace i Studia Geograficzne*, 42, 73–87.
- Martonne E. de, 1902, *La Valachie. Essai de monographie géographique. Thèse Lettres*, A. Colin, Paris.
- Michalski M., 2010, [Recenzja z:] Roma Sendyka, 2006, *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Kraków, *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 2, 248–254.
- Miłosz C., 1961, Proza, *Kultura*, 11, 41–44.
- Morbitzer J., [b.d.], *Ekspertyza: Sposoby uczenia się osób urodzonych po 1990 r.* – https://kometa.edu.pl/uploads/publication/204/12e0_AAA401.pdf?v2.8 (data dostępu: 4.10.2023).
- Nalaskowski A., 2013, Autowanie pedagogiki, Metaanalizy badań edukacyjnych, *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 16, 1, 9–16.
- Nalaskowski A., 2016, *Tożsamość. Mapa wypraw i słów*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Nalaskowski A., 2020, Co nazwiemy pedagogiką. Pesymistyczny esej, *Studia z teorii i wychowania*, XI, 2 (31), 11–24.
- Pasterniak-Kobyłecka E., 2018, O możliwościach edukacji aksjologicznej we współczesnej szkole, *Prima Educatione*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 48–55.
- Piskorz S. (red.), 1996, *Zarys dydaktyki geografii*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Poniž D., 1994, *Šolski esej, Šolski esej: zgodovina eseja, kako napišemo esej, esej in šolski esej, literatura o eseju*. Znanstveno in publicistino središče, Ljubljana.
- Pulinowa M.Z., 1996, *Stawanie się kamienia*, [w:] M.Z. Pulinowa (red.), *Człowiek bliżej Ziemi*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 228–229.
- Pulinowa M.Z., 2012, Esej geograficzny: próba ukazania wartości dydaktycznej, *Geografia w Szkole*, 5, 11–13.
- Sajdak A., 2014, Esej zmusza do wysiłku, *Forum Akademickie*, 1 – <https://prenumeruj.forumakademicke.pl/fa/2014/01/esej-zmusza-do-wysilku/> (data dostępu: 4.10.2023).
- Sendyka R., 2006, *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Universitas, Kraków.
- Szkurlat E., 2004, *Więzi terytorialne młodzieży z miastem. Uwarunkowania. Przemiany*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szkurlat E., Hibszer A., Piotrowska I., Rachwał T., 2018, Podstawa programowa geografii źródłem nauczycielskich wyzwań, [w:] A. Hibszer, E. Szkurlat (red.), *Nauczyciel geografii wobec wyzwań reformowanej szkoły*, Prace Komisji Edukacji Geograficznej PTG, 8, 13–31.
- Tomkowski J., 2013, *Eseista jako literacki przemytnik*, [w:] tegoż, *Wojna książek. Biblioteka i historia literatury*, Fundacja Akademia Humanistyczna, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa, 288–311 – https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8462/1/J_Tomkowski-Eseista-jako-literacki-przemytnik.pdf (data dostępu: 6.10.2023).
- Wójcik A., 1998, Co to jest intertekstualność, *Roczniki Humanistyczne*, XLVI, 1, 115–128.

Źródła:

Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1996, *Podręczny słownik terminów literackich*, Wyd. Open, Warszawa.

Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1998, *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, 1995, t. 2, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

Słownik Języka Polskiego, 1994, red. M. Szymczak, t. 1–3 (wyd. IX), PWN, Warszawa.